

JEWHEN SAMBORSKIJ

Iwano-Frankiwnsk

Przesiedlenia Polaków z Kresów Wschodnich do Polski (1944–1946). Wybrane aspekty

Słowa kluczowe

Aresztowania, Polacy, deportacje, eksmisje, ewakuacje, władze sowieckie, organy karne i represyjne

Streszczenie

Artykuł omawia proces przesiedleń ludności polskiej do Polski pod koniec i po zakończeniu drugiej wojny światowej, w kontekście sowieckiej polityki deportacyjnej. Autor ustalił, że akcja przesiedleńcza na Zachodniej Ukrainie, Zachodniej Białorusi i Litwie przebiegała w różny sposób i miała swoją specyfikę. Wykazał, że w przeciwieństwie do ziem zachodnioukraińskich, przesiedlenia Polaków na pozostałych terenach Kresów miały charakter połowiczny.

Druga wojna światowa jako zjawisko cywilizacyjne w swoich skutkach zajmuje jedno z centralnych miejsc w historii „krótkiego” XX wieku. Doprowadziła do znaczących zmian geopolitycznych i terytorialnych, które z kolei spowodowały radykalne przekształcenia etniczno-narodowej struktury ludności wielu państw. W tym kontekście zauważalne przeobrażenia dokonały się na pograniczu polsko-sowieckim – tzw. Kresach Wschodnich. Właściwie w okresie międzywojennym kontrola nad tymi terenami była traktowana przez kierownictwo sowieckie jako gwarancja bezpieczeństwa przed ewentualnym zagrożeniem z Zachodu, a przez polską elitę polityczną – ze Wschodu¹. Aktualizowanie problemu własności państwowej tego regionu gwałtownie wzrosło wraz z początkiem drugiej wojny światowej. Oczywiście jest, że kulminacja sowiecko-polskich sporów terytorialnych nastąpiła w końcowej fazie wojny, kiedy Zachodnia Ukraina, Zachodnia Białoruś i Wileńszczyzna zostały ostatecznie włączone do odpowiednich republik ZSRS.

Celem niniejszego artykułu nie jest wyczerpujące opisanie przebiegu przymusowych przesiedleń Polaków z Kresów Wschodnich do Polski, co znalazło już swoje odzwierciedlenie w licznych wnikliwych pracach cenionych badaczy polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich². Zamiast tego w naszych

¹ А. Носкова, *Октябрьская революция в России и проблема советизации стран Восточной Европы на рубеже 40–50-х годов XX века*, [w:] *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды: сборник статей польских и российских исследователей*, отв. ред. М. Волос, А. Орехов, Москва 2009, s. 293.

² J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, Oficyna Wydawnicza „Graf”, Gdańsk 1990; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, Vilnius 2011; А. Вялікі, *На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946)*, БДПУ,

badaniach postaramy się skupić na niektórych kluczowych aspektach akcji przesiedleńczej z lat 1944–1946, a także poruszyć kwestię deportacji jako jednego z elementów sowieckiej polityki represyjnej.

Początki stosowania przymusowych przesiedleń ludności w celu rozwiązania pewnych wewnętrznych lub zagranicznych problemów politycznych sięgają wieków wstecz, jednak dopiero w XX wieku polityka deportacji osiągnęła imponujące rozmiary. Według niektórych szacunków różne formy przymusowych migracji ludności (wypędzenia, deportacje, przymusowe repatriacje itp.) objęły w tym czasie nawet 80 mln mieszkańców Europy Wschodniej³. W szczególności na terenie Związku Sowieckiego deportacje stały się od lat 30. ważnym i dość skutecznym elementem ogólnej polityki karnej i represyjnej. Jednocześnie karne „miecz” organów NKWD w coraz większym stopniu dotykał nie tylko jednostek, ale całych grup narodowych. W tym czasie pojawił się ostry podział na narody „sowieckie” i „obce”, które uznano za „elementy niepewne” (Niemcy, Polacy, Koreańczycy itp.)⁴. Na przykład w 1934 roku na terenie Ukraińskiej SRS rozpoczęto likwidację polskich i niemieckich rad wiejskich oraz instytucji kulturalnych i oświatowych, czystkę aparatu państwowego itp. W tym samym czasie doszło do aresztowań ludności polskiej, którą władze NKWD oskarżyły o współpracę z nieistniejącą Polską Organizacją Wojskową – fantomem specjalnie wymyślonym dla usprawiedliwienia narodowego terroru⁵. Po aresztowaniach nieuchronnie następowały deportacje w głąb

Минск 2005; I. Цепенда, *Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз*, Київ 2009.

³ *Europe's Postwar Periods 1989, 1945, 1918. Writing History Backwards*, ed. by M. Conway, P. Lagrou, H. Russo, London–NewYork 2018, s. 33.

⁴ N.M. Naimark, *Stalin's Genocides*, Princeton & Oxford 2010, s. 82.

⁵ Т. Снайдер, *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным*, Дуліби, Київ 2015, s. 127–130.

Związku Sowieckiego. Przykładowo tylko w czerwcu – wrześniu 1936 roku przymusowo wysiedlono z terytorium Ukraińskiej SRS do Kazachstanu ok. 40 tys. osób narodowości polskiej⁶.

Po przystąpieniu Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi do ZSRS w 1939 roku rozpoczęła się ich reorganizacja na wzór sowiecki⁷. Przewidywał on przymusową sowietyzację tych regionów pod względem społeczno-politycznym, społeczno-ekonomicznym i kulturowym. Rozpoczęte zmiany miały na celu nie tylko sowietyzację, ale także depolonizację wspomnianych regionów. Ludność polska, będąca w okresie międzywojennym narodem państwowotwórczym, tytularnym, znalazła się na terytorium Związku Sowieckiego i uzyskała status zwykłej mniejszości narodowej. Ponadto utrata własnej państwowości wśród Polaków była silnie powiązana z nastrojami antysowieckimi. Negatywnie odnieśli się oni do działań władz sowieckich, które przewidywały likwidację poprzedniej struktury aparatu państwowego i administracyjnego, własności prywatnej, nacjonalizację fabryk, banków, konfiskatę ziemi itp.⁸

Całkowite odrzucenie rządu sowieckiego, z jego dowódczo-administracyjnymi metodami zarządzania, w dużej mierze doprowadziło do działań karnych i represyjnych wobec Polaków. Jednocześnie kierownictwo sowieckie wykorzystywało antypolskie nastroje społeczne, szeroko propagowane w okresie międzywojennym. W takich warunkach „polska burżuazja”, „biali Polacy” itp. byli *a priori* uznawani za opozycję wobec istniejącego reżimu,

⁶ *Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów*, t. 1, cz. 1, *Lata 1917–1939*, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 1998, s. 320.

⁷ Wileńszczyzna została przyłączona do ZSRS później, gdy była już częścią Litwy (15 czerwca 1940 r.)

⁸ Й. Надольський, *Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України*, [w:] *Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф (30–31 жовтня 2006 р.)*, Зовнішторгвидав, Київ 2007, s. 322.

a zatem podlegali represjom, które partia komunistyczna warunkowała motywem idei narodowowyzwoleńczej⁹.

Aresztowania Polaków rozpoczęły się już we wrześniu 1939 roku, czyli właściwie zaraz po zajęciu Kresów przez Armię Czerwoną. Jako pierwsi represjom podlegali funkcjonariusze Korpusu Ochrony Pogranicza, których rozstrzelano na miejscu lub wywieziono. Tak więc w Rohatynie wojska sowieckie wymordowały policjantów, żołnierzy i „burżuazję”, nie wyłączając kobiet i dzieci. Oficerów i podoficerów stawiających opór zbrojny lub składających broń bito, maltretowano i rozstrzeliwano. W tym samym czasie w Grodnie rozstrzelano 130 studentów, podchorążych, dobijano rannych obrońców. Tego typu egzekucje odbywały się także w innych miastach – Tarnopolu, Chodorowie, Złoczowie, Sarnach, Stryju, Nowogródku, Wołkowysku, Mołodecznie, Oszmianie itp.¹⁰

Po aresztowaniach i egzekucjach władze sowieckie rozpoczęły deportacje. To właśnie przymusowe wysiedlenia stały się głównym narzędziem w rękach kierownictwa partii, służącym do oczyszczenia zachodnich terenów Białorusi i Ukrainy z „burżuazyjnego elementu polskiego”. W latach 1939–1941 wysiedlenia Polaków z wyznaczonych terenów przeprowadzono w kilku etapach. Zgodnie z tajną uchwałą Rady Komisarzy Ludowych ZSRS nr 2010-558 z dnia 5 grudnia 1939 roku pierwsza deportacja objęła osadników polskich, a także osoby, które otrzymały ziemię

⁹ В. Надольська, *Поширення на західноукраїнські землі радянської національної політики в 1939 – 1941 рр.*, [w:] *Друга світова війна і доля народів України: матеріали всеукр. наук. конф. (23–24 червня 2005 р.)*, Сфера, Київ 2005, s. 189.

¹⁰ T. Piesakowski, *Represje sowieckie wobec obywateli polskich w latach 1939–1991 w świetle polskiej historiografii emigracyjnej i źródeł archiwalnych*, [w:] *Europa nieprowincjonalna*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa–Londyn 1999, s. 951–952.

w wyniku parcelacji – miała miejsce w nocy z 9 na 10 lutego 1940 roku¹¹. Władze sowieckie wysiedliły z terenów miejskich głównie urzędników państwowych średniego i wyższego szczebla¹².

Jeśli pierwsza fala deportacji dotknęła osadników, zamożnych chłopów i pracowników polskiego aparatu administracyjnego, to w drugiej fazie eksmitowano członków rodzin więzionych wcześniej jeńców wojennych i oficerów, a także więźniów, żandarmów, właścicieli ziemskich, urzędników, członków „organizacji kontrrewolucyjnych” i uchodźców. Trzecia i czwarta fala deportacji obejmowała odpowiednio uchodźców, a także „elementy niebezpieczne politycznie” spośród inteligencji, kolejarzy itp.¹³

Według obliczeń rosyjskiego badacza Aleksandra Guryanowa, w latach 1939–1941 z Kresów Wschodnich deportowano ok. 320 tys. osób, z czego ok. 58% stanowili Polacy, przy czym liczba ludności wysiedlonej z terytorium Zachodniej Białorusi waha się od 125 do 130 tys. osób, od 184 do 185 tys. zostało przymusowo przesiedlonych z zachodniej Ukrainy, a kolejne od 3 do 9 tys. z Litwy, w ramach ostatniej deportacji¹⁴. Według Olega Kalakury w latach 1939–1941 z zachodnich regionów Ukraińskiej SRS deportowano, przesiedlono i przymusowo wysłano do pracy w różnych regionach ZSRS 1 173 tys. osób, z czego około 500 tys. stanowili Polacy¹⁵.

¹¹ А. Татаренко, *Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921–1954*, „Архив АТ”, Санкт-Петербург 2006, s. 185.

¹² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1993, s. 73–74.

¹³ Ibidem, s. 74.

¹⁴ А. Gurjanow, *Сowieцкие репрессии wobec Польских и гражданских в годах 1936–1956 в свете данных советских*, [w:] *Европа непровинциална*, op. cit., s. 978–979.

¹⁵ О. Калакура, *Поляки в этнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті*, Знання України, Київ 2007, s. 301.

Generalnie, mimo pewnych rozbieżności w szacunkach liczby deportowanych, warto podkreślić, że liczba deportowanych Polaków była dość znaczna, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że okupacja sowiecka trwała niepełne dwa lata. Jednocześnie deportacje te miały głównie charakter społeczny, a nie narodowy. Władze sowieckie starały się przede wszystkim pozbyć tych kategorii ludności, które mogły wykazywać nonkonformizm, a tym samym spowolnić proces sowietyzacji. Inna sprawa, że w polskim środowisku byli to często nosiciele idei narodowej, gotowi w ten czy inny sposób walczyć o odbudowę Polski w przedwojennych granicach. Ogólnie należy zauważyć, że środki karne i represyjne władz sowieckich w latach 1939–1941, w tym deportacje, w porównaniu z okresem powojennym okazały się głównie środkami zapobiegawczymi¹⁶.

Akcja przesiedleńcza lat 1944–1946 prowadzona była na podstawie porozumień podpisanych w Lublinie 9 września 1944 roku między pierwszymi sekretarzami Ukraińskiej SRS (Nikita Chruszczow) i BSRS (Pantelejmon Ponomarenko) z jednej strony, a szefem PKWN Edwardem Osóbką-Morawskim z drugiej. 22 września tego samego roku podobną umowę z PKWN podpisał szef Litewskiej SRS Mieczysław Gedvilas. Nie wchodząc w szczegóły warunków, zgodnie z którymi miał być przeprowadzony proces przesiedleńczy, zaznaczymy jedynie, że tzw. „ewakuacja” Polaków miała zakończyć się do 1 lutego 1945 roku, jednak ze względu na liczne trudności, jakie pojawiły się w trakcie przesiedlenia, kilkakrotnie zmieniano termin jej zakończenia, ostateczne nastąpiło to latem 1946 roku.

¹⁶ V. Bashkuev, *Forsed Migrations from Lithuania during the Soviet Period, 1940s–1950s*, [w:] *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*, ed. O. Rathkolb, I. Sooman, Vienna University Press, Vienna 2011, s. 148.

Pomimo tego, że podpisywanie umów odbywało się między PKWN a rządami USRS, BSRS i Litewskiej SRS, ich szczegółowe opracowanie miało miejsce w Moskwie. Podpisanie tzw. „układu lubelskiego”, przewidującego wzajemne przesiedlenia Białorusinów, Polaków i Ukraińców, nastąpiło wyłącznie z inicjatywy najwyższego kierownictwa partii ZSRS. Świadczy o tym fakt, że treść zawartych porozumień dosłownie odpowiada dekretem o przesiedleniu Czechenów, Tatarów krymskich i innych narodów przyjętym wcześniej przez władze sowieckie¹⁷. Plan wysiedlenia Polaków z szeregu terenów przygranicznych Związku Sowieckiego został opracowany przez Komitet Centralny WKP(b) właśnie w Moskwie. Podpisanie umowy przez rządy Białorusi, Litwy i Ukrainy, a nie kierownictwo Moskwy, było planowanym krokiem. W rzeczywistości władze sowieckie realizowały swoje plany geopolityczne „obcymi rękami”, pozostawiając jednocześnie sobie pole manewru¹⁸.

Wśród ludności polskiej stosunek do emigracji był zdecydowanie negatywny. Wielu Polaków miało nadzieję, że po zakończeniu wojny Zachodnia Białoruś, Zachodnia Ukraina i Wilno pozostaną częścią Polski. I tak Polak Iwan Sudnyk ze Słonima stwierdził w komisji przesiedleńczej: „Nie ma sensu jechać do Polski, bo w niedalekiej przyszłości Polska zostanie przywrócona, granice Polski będą położone dalej na wschód niż były w 1939 roku”¹⁹. Pewien Polak z Grodzieńszczyzny powiedział

¹⁷ Ю. Сливка, *Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій, [w:] Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 1950-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)*, упор. Ю. Сливка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Львів 1998, s. 12.

¹⁸ І. Козловський, *Переселенська акція 1944–1946 рр. та реакція на неї польського і українського підпілля*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998, s. 165.

¹⁹ Национальний архив Республики Беларусь (dalej: НАРБ), ф. 788, оп. 1, д. 4, л. 23.

w rozmowie ze współmieszkańcem: „Polska będzie istniała z granicami z 1939 r., dokona tego prawdziwy polski rząd w Londynie. Niech Sowieci i Wanda Wasilewska nie myślą, że stworzyli siłą armię obywateli polskich, że myślą o utrzymaniu Polski, to się nie stanie...”²⁰.

Rzeczywiście, do stycznia–lutego 1945 roku proces rejestracji i wyjazdy ludności polskiej przebiegały niezwykle wolno. Duży wpływ na to miało polskie podziemie i księża rzymskokatolicki. Władze sowieckie odnotowały „zatykanie” komisji ewakuacyjnych przez „polskie elementy antysowieckie”, które próbowały spowolnić rejestrację i przesiedlenia²¹. Przykładowo pracownicy polskiego okręgowego biura ewakuacyjnego w obwodzie brzeskim nie informowali ludności o okresie ewakuacji. Podkreślali, że terminy zostaną wydłużone, dlatego nie ma potrzeby spieszyć się z wyjazdem²². W Równem Polska Komisja Ewakuacyjna celowo spowalniała przesiedlenia, opóźniając załatwianie dokumentów²³. W związku z tym powszechne stały się aresztowania pracowników przedstawicielstw rejonowych komisji ewakuacyjnych. I tak w styczniu 1945 roku w Równem aresztowano księgowego Zuba, urzędnika Sowińskiego, odpowiedzialnego za transport Henryka Ketsika. W tym samym czasie zatrzymano reprezentanta polskiego przedstawicielstwa okręgowego w Drohobyczu²⁴.

Dość często zdarzały się przypadki, gdy przesiedlenia były hamowane przez samych sowieckich robotników. W ten sposób Szestopałowa, przewodnicząca okręgowego komitetu wykonawczego obwodu kozłowszczyńskiego (współczesny obwód

²⁰ НАРБ, ф. 4 п, оп. 42, д. 140, л. 61.

²¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (dalej: ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 23, спр. 1466, арк. 39, 50.

²² НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 38.

²³ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 46, спр. 319, арк. 62.

²⁴ *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski. 1944–1947*, oprac. i red. S. Ciesielski, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 1999, s. 85–86.

grodzieński), zabroniła ludności używania pojazdów mechanicznych do przewożenia mienia na stację spedycyjną. Odmówiła też uwzględnienia zabudowań pozostawionych przez Polaków, zabroniła osadnikom sprzedawać żywy inwentarz, siano itp.²⁵ Część samorządowców na ogół „przymykała oko” na problem przesiedleń. Tak więc jeden z miejscowych działaczy partyjnych z rejonu baranowickiego stwierdził: „Ewakuacja obywateli polskich nie jest dla mnie zadaniem partyjnym, na moim terenie nie ma Polaków i nie chcę zajmować się sprawą ich ewakuacji, nie mam na to czasu”²⁶. Na Litwie proces przesiedleń Polaków był generalnie hamowany przez głównego komisarza S. Ochockiego, który wraz z kilkoma innymi pracownikami został aresztowany 30 czerwca 1945 roku²⁷.

W związku z powolnym tempem przesiedleń Polaków, sowieckie kierownictwo zdecydowało się na szereg represji, które miały przyspieszyć „ewakuację”. Świadczy o tym list N. Chruszczowa wysłany do Józefa Stalina 29 listopada 1944 roku. W liście tym N. Chruszczow proponował w szczególności zakazanie nauczania w języku polskim i na podstawie polskich podręczników we wszystkich uczelniach i szkołach i prowadzenie proces nauczania w języku ukraińskim i rosyjskim. Ponadto pierwszy sekretarz KC KP(b)U przewidywał mobilizację Polaków na takim samym poziomie, jak w przypadku ludności ukraińskiej jako pracowników obiektów przemysłowych, w budownictwa we wschodnich rejonach Związku Sowieckiego i w innych działaniach²⁸.

²⁵ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 8, л. 181.

²⁶ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 322.

²⁷ S. Ciesielski, A. Srebrakowski, *Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2000, nr 4.

²⁸ В. Сергійчук, *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*, Дніпро, Київ 1998, s. 168–169.

Generalnie proces przesiedleńczy napotykał na znaczny opór ludności polskiej, zwłaszcza w dużych miastach – Lwowie, Wilnie, Grodnie, Nowogródku itp. Na początku stycznia 1945 roku we Lwowie władze NKWD przeprowadziły serię aresztowań. Według stanu na dzień 9 stycznia 1945 roku aresztowały 772 osoby, w tym 21 inżynierów, 14 profesorów, sześciu doktorów, pięciu księży i trzech artystów²⁹. Nielegalna polska gazeta podziemna „Słowo Polskie” tak skomentowała tę akcję: „3 i 4 stycznia NKWD, chcąc masowo zmusić Polaków do opuszczenia miasta Lwowa, przeprowadziło liczne aresztowania. Już dziś niektórym aresztowanym zaproponowano zwolnienie za cenę podpisania deklaracji wyjazdu...”³⁰. Według danych polskiego podziemia, tylko w styczniu 1945 roku NKWD zatrzymało we Lwowie ponad 6 tys. osób narodowości polskiej³¹. Znaczące były także aresztowania Polaków na Wileńszczyźnie, które miały miejsce 4 lutego, 10–11 marca, 15 maja i 22 czerwca 1945 roku³².

Masowe aresztowania ludności polskiej odbywały się na bezpośrednie rozkazy najwyższego kierownictwa sowieckiego. I tak 11 stycznia 1945 roku wysłano z Moskwy do szefa NKGB Ukraińskiej SRS Siergieja Sawczenki telegramem szyfrowym list od zastępcy NKGB Bohdana Kobulowa, z poleceniem aresztowania Polaków sprzeciwiających się akcji przesiedleńczej. Zaproponowano w nim wzmocnienie pracy agencji w celu identyfikacji osób, które prowadzą kampanię przeciwko przesiedleniom Polaków do Polski i rozpowszechniają prowokacyjne plotki. Zgodnie z tą instrukcją osoby takie podlegały natychmiastowej karze pozbawienia

²⁹ В. Сергіійчук, *Десять буремних літ...*, op. cit., s. 203.

³⁰ Ibidem, c. 207.

³¹ *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945 (październik 1944–lipiec 1945)*, komitet redakcyjny: H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otocky, Studium Polski Podziemnej, Londyn 1981, s. 231–232, 374.

³² A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989...*, op. cit., s. 87.

wolności. W zaświadczeniu podkreślono również, że śledztwo przeciwko nim ma się toczyć „w trybie przyspieszonym”³³.

W przeciwieństwie do Wileńszczyzny, a zwłaszcza Zachodniej Ukrainy, na Białorusi sowiecka polityka represji wobec ludności polskiej nie była tak wyraźna, odbywała się w bardziej ukrytej formie. Jednocześnie zaobserwowano również istotne różnice w procesie przesiedleń. W szczególności od kwietnia do maja 1945 roku ewakuacja z Białorusi znacznie zwolniła. Wśród ludności polskiej władze białoruskie rozpoczęły antyimigracyjną propagandę, przypominając o bezkonfliktowych stosunkach polsko-białoruskich w czasie wojny³⁴.

Powodem zmiany polityki państwa wobec Polaków na Białorusi było to, że kierownictwo partii białoruskiej nie przywiązywało większej wagi do akcji przesiedleńczej. Lokalne władze nie uważały już osób zarejestrowanych do wyjazdu za obywateli sowieckich, w związku z czym nie prowadziły w swoim środowisku żadnej pracy politycznej ani innej. W wyniku niedbałego podejścia do procesu wzajemnej wymiany ludności w początkowej fazie wielu białoruskich katolików dostało się na listy przesiedleńcze jako Polacy. W celu rewizji wykazów zarejestrowanych osób kierownictwo BSRS podjęło decyzję o wstrzymaniu rejestracji i wyjazdu Polaków oraz o ponownym rozpatrzeniu złożonych wniosków o ewakuację³⁵.

³³ *Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Переселення поляків та українців*, гол. ред. С. Тухольський, Ю. Шаповал, Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України, Варшава–Київ 2000, s. 324.

³⁴ С. Степень, *Переселення поляків з України в 1944–1946 рр.*, [w:] *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2: Депортації 1944–1951 рр.*, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Львів 2007, s. 172.

³⁵ А. Вялікі, *op. cit.*, s. 128, 139.

W tym kontekście równie ważnym czynnikiem był fakt, że w czasie wojny Białoruś doznała znacznych zniszczeń i strat ludnościowych. W takich warunkach odpływ zasobów ludzkich z republiki mógłby negatywnie wpłynąć na przebieg odbudowy przemysłu, rolnictwa itp.³⁶ Ponadto wymiana ludności polskiej i białoruskiej nie była równa. Liczba wyjeżdżających Polaków znacznie przewyższała liczbę Białorusinów przybywających z Polski do BSRS.

Mając powyższe na uwadze, rząd BSRS zdecydował się na radykalną zmianę linii politycznej w sprawie ewakuacji ludności polskiej z regionów zachodnich. 20 marca 1945 roku Władimir Tsaryuk, główny przedstawiciel RKL BSRS ds. ewakuacji, wysłał list do pierwszego zastępcy przewodniczącego RKL BSRS Kuźmy Kisielowa z propozycją utworzenia mieszanych białorusko-polskich komisji ewakuacyjnych. Określone komisje otrzymały prawo do ustalania narodowości, rejestracji i wydawania dokumentów ewakuacyjnych. Byli wśród nich pracownicy komitetów okręgowych, okręgowych komitetów wykonawczych, przedstawiciele RKL BSRS oraz polskiego rządu³⁷.

Utworzenie komisji mieszanych miało na celu nie tylko identyfikację zarejestrowanych białoruskich katolików, ale również wzmocnienie kontroli nad procesem przesiedleńczym. W wyniku braku kontroli panującej w komisjach ewakuacyjnych, jesienią i zimą 1944–1945 odbywała się masowa rejestracja ludności

³⁶ E. Mironowicz, *Przesiedlenia ludności polskiej z Białorusi w latach 1944–1946*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński i W. Śleszyński, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Politechniki Białostockiej, Archiwum Państwowe w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Białystok 2004, s. 114.

³⁷ A. Вялікі, op. cit., s. 128–129.

bez należytej weryfikacji dokumentów. Tak więc w rejonie baranowickim rejestracja odbywała się na podstawie dokumentów, które nie wskazywały na narodowość osoby, zaświadczeń wydanych przez księży, a także wyraźnie sfałszowanych dokumentów³⁸. W tym zakresie podjęto decyzję o szczegółowym przejrzaniu wykazów ewidencyjnych i wykreśleniu z nich zidentyfikowanych osób narodowości innej niż polska. W niektórych regionach Białorusi komisje ewakuacyjne pozbawiły prawa do wyjazdu osoby, które „zgłosiły się do transportu” bez ważnych powodów i nie wyjechały w wyznaczonym terminie³⁹.

Tworzenie komisji mieszanych i ich współpraca z lokalnymi oddziałami partyjnymi w dużym stopniu przyczyniły się do wzrostu administracyjnej kontroli państwa nad procesem przesiedleń. 3 grudnia 1945 roku RKL BSRS podjęła uchwałę „O środkach ewakuacji z BSRS do Polski osób narodowości polskiej i żydowskiej, byłych obywateli polskich”. Zgodnie z tym dekretem przy regionalnych komitetach wykonawczych utworzono komisje przesiedleńcze, które otrzymały dość szerokie uprawnienia. Przyjmowały nie tylko prośby osób, które chciały wyjechać. W rzeczywistości decyzje o ewakuacji, które zatwierdziły, były decydujące. Wszystko to doprowadziło do znacznego spadku udziału polskich i białoruskich przedstawicielstw regionalnych w procesie przesiedleńczym⁴⁰. Dlatego od końca wiosny do początku lata 1945 roku kierownictwo procesu ewakuacji na Białorusi znajdowało się wyłącznie w rękach sowieckich organów partyjnych. Ścisła kontrola państwa nad emigracją ludności polskiej miała zapobiec odpływowi zasobów ludzkich z republiki. W związku z tym znaczna liczba Białorusinów została wykreślona z wykazów ewidencyjnych, a ludność polska w wielu

³⁸ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 223.

³⁹ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 26 а.

⁴⁰ А. Вялікі, *op. cit.*, s. 149–150.

przypadkach nie mogła opuścić granic Białorusi, nie udowadniając swojej narodowości.

Warto zauważyć, że zupełnie odmienną sytuację zaobserwowano na Litwie. Chętnych do wyjazdu było znacznie więcej niż spodziewała się strona litewska (głównie ze względu na element represyjny). Już na początku kwietnia 1945 roku liczba zarejestrowanych Polaków na Wileńszczyźnie wynosiła ponad 120 tys. osób⁴¹. Jednak stanowisko władz sowieckich w sprawie wyjazdu Polaków z Wilna i reszty Litwy, zwłaszcza z terenów wiejskich, było kardynalne. Oczywiście Wilno jako stolica republiki miało być etnicznie litewskie, a więc podlegać depolonizacji. Zamiast tego władze litewskie rządu sowieckiego stwarzały przeszkody i robiły wszystko, aby opóźnić wyjazd chłopów i robotników, zdarzały się przypadki wykreślenia z list ewidencyjnych, selekcji, anulowania lub niszczenia kart ewakuacyjnych, czasem bicia Polaków przez policję za meldowanie się do wyjazdu⁴². Uważano, że te kategorie ludności można łatwo zlituanizować, z drugiej strony odpływ takiej niezbędnej siły roboczej po wojnie będzie trudny do zastąpienia w krótkim czasie⁴³. Równocześnie popularna była teza o braku autochtonicznych Polaków na wsi, a po prostu o obecności spolonizowanych Litwinów⁴⁴. Badacz Krzysztof Buchowski uważa, że taka taktyka władz litewskich była w pewnym stopniu kontynuacją międzywojennej koncepcji ochrony litewskich interesów narodowych. W szczególności planowano

⁴¹ K. Buchowski, *Uwagi o tak zwanych „repatriacjach” ludności polskiej z terenów Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku...*, op. cit., s. 114.

⁴² A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989...*, op. cit., s. 90–91.

⁴³ B. Międzybrodski, *„Lenkas” w drodze. Dokumenty Polaków ewakuowanych z Litwy (1944–1946)*, [w:] *Pamiętnik XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów*, red. M. Ogiewa, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011, s. 265.

⁴⁴ A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989...*, op. cit., s. 88.

zatrzymać „spolonizowanych Litwinów” na terenach wiejskich, a w zamian pozbyć się „świadomych Polaków” z Wilna⁴⁵. Na uwagę zasługuje również pogląd, że dla władz sowieckich Litwini stanowili znacznie większy problem niż Polacy, więc obecność tych ostatnich wykorzystano do podważenia aspiracji narodowych niesfornej litewskiej większości⁴⁶. Przeciż po zakończeniu akcji przesiedleńczej to właśnie na Litwie Polacy otrzymali lepsze możliwości kulturalne i edukacyjne niż ich białoruscy czy ukraińscy rodacy⁴⁷.

Zarysowane powyżej różnice w podejściu kierownictwa Ukrainy, Białorusi i Litwy do ewakuacji Polaków w połączeniu ze zmianami geopolitycznymi w Europie miały istotny wpływ na dynamikę procesu przesiedleńczego. W szczególności we wszystkich trzech republikach wzrost aktywności Polaków w sprawach meldunkowych i wyjazdowych obserwowano po podjęciu decyzji o ustanowieniu granicy polsko-sowieckiej na linii Curzona (wstępnie na konferencji jałtańskiej 4–11 lutego 1945 roku, później ostatecznie 16 sierpnia 1945 roku). Jednocześnie Armia Krajowa i księża rzymskokatolicycy wywarli znaczący wpływ na proces przesiedleńczy – od prób jego spowolnienia na początku do odmowy jego przerwania. Deportacje Polaków odbywały się w szybkim tempie w ostatniej fazie akcji przesiedleńczej (kwiecień–czerwiec 1946 roku).

⁴⁵ K. Buchowski, op. cit., s. 114.

⁴⁶ M. Kowalski, *Wileńszczyzna jako problem geopolityczny w XX wieku*, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, pod red. P. Eberhardta, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN Warszawa 2008, s. 58.

⁴⁷ A. Srebrakowski, *Szkolnictwo polskojęzyczne na Litwie w latach 1944–1991*, [w:] *Problemy kształcenia Polaków ze Wschodu*, red. J. Mazur, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992, s. 56–57; V. Stravinskienė, *Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944 m. pabaiga – 1947 m.)*, „Lituania” 2007, t. 69, nr. 1, s. 50.

Pewien wpływ na przyspieszenie ewakuacji Polaków miała też chęć polskiego kierownictwa do zakończenia akcji przesiedleńczej w szybszym tempie. W interesie rządu polskiego było przyłączenie do Polski części dawnych ziem niemieckich. Latem 1946 roku planowano deportację z nich do brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec ok. 1,5 mln Niemców. Polacy przesiedleni ze Związku Sowieckiego mieli wypełnić próżnię powstałą w zachodnich regionach Polski⁴⁸.

Ogólnie rzecz biorąc, w latach 1944–1946 na terenach Zachodniej Ukrainy, Zachodniej Białorusi i Litwy nastąpiły istotne zmiany w składzie etniczno-narodowym ludności, spowodowane kampanią emigracyjną. Według obliczeń ukraińskiego badacza Wołodymyra Serhijczuka, na dzień 1 sierpnia 1946 roku z zachodnich obwodów Ukrainy deportowano 272 554 rodziny, czyli 789 982 osoby⁴⁹. Nieco inne dane podaje polski historyk Jan Cherniakiewicz. Zgodnie z jego obliczeniami w latach 1944–1946 wysiedlono 787 524 osoby, a w latach 1947 i 1948 odpowiednio 76 i 74 osoby⁵⁰. Według danych białoruskiego badacza Władysława Rakaszewicza od września 1944 do 31 maja 1948 roku z terenów zachodniej Białorusi do Polski przesiedlono 248 402 osoby⁵¹.

⁴⁸ W. Serhijczuk, *Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy w latach 1944–1946*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania: materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej” (6–7 listopada 2000)*, t. 8, KARTA, Warszawa 2001, s. 76–77.

⁴⁹ В. Сергійчук, *Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках*, [w:] *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.*, Плай, Івано-Франківськ 1997, s. 274.

⁵⁰ J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, PWN, Warszawa 1987, s. 134.

⁵¹ В. Ракашевич, *Послевоенная демаркация советско-польской границы и “великое” переселение белорусского и польского населения*, [w:] *Армія Краёва на тэрыторыі Заходняй Беларусі (чэрвень 1941 – ліпень*

Archiwum Narodowe Republiki Białoruskiej zawiera nieco inne dane, według których w latach 1944–1946 ewakuowano 231 152 osoby z zachodnich regionów BSRS do Polski⁵². Jednocześnie, zgodnie ze stanem na 10 czerwca 1946 roku, z wykazów skreślono 39 044 Białorusinów, a 265 088 osób odmówiło ewakuacji⁵³. Według różnych szacunków liczba Polaków, którzy wyjechali z Litwy, waha się od 171 158 do 197 156 osób, czyli około połowy liczby zarejestrowanych⁵⁴. Z podanych statystyk dotyczących liczby przesiedlonych Polaków wynika, że w przeciwieństwie do Zachodniej Ukrainy akcja przesiedleńcza na ziemiach Zachodniej Białorusi i Litwy miała charakter połowiczny.

Tak więc powojenne eksmisje kontynuowały pewną ewolucję sowieckiej polityki deportacyjnej: od tradycyjnego przesiedlenia „wrogów klasowych” do czystek etnicznych, które wyrównały skład etniczny ludności z granicami⁵⁵. Zdaniem francuskiego historyka Nicolasa Wertha od połowy lat 30. można prześledzić ewolucję kryteriów dyskryminacji – od klasowej do etnicznej, która w latach powojennych przekształciła się w „wykluczenie etniczno-historyczne”⁵⁶. Istotnie, pod koniec wojny polityka Moskwy wobec Kresów stała się bardziej radykalna niż obserwowano to w latach 1939–1941, co tłumaczy się chęcią osiągnięcia jednorodności etnicznej tych terenów. Jednocześnie w każdej z republik kampania przesiedleńcza miała swoje własne oblicze, jej realizacja nie odbywała się w tych samych warunkach. Na terytorium Ukrainy był to proces całkowitego oczyszczenia regionów

1944 гг.), Беларускі навукова-даследчы цэнтр дакумэнтазнаўства, археаграфіі і архіўнай справы, Гродна 1994, s. 116–117.

⁵² НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 24, л. 55.

⁵³ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 23, л. 29.

⁵⁴ A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989...*, op. cit., s. 98–101.

⁵⁵ Т. Снайдер, op. cit., s. 428.

⁵⁶ Н. Верт, *Террор и беспорядок. Сталинизм как система*, РОССПЭН: Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, Москва 2010, s. 14.

zachodnich z niechcianych elementów antyradzieckich za pomocą represji. Jednocześnie, stosując znaną od dawna taktykę *divide et impera*, władze sowieckie uniemożliwiły całkowite wysiedlenie Polaków z Białorusi i Litwy. W rzeczywistości kwestia polskiej obecności została w większości rozwiązana w najbardziej problematycznych regionach (Galicja Wschodnia, Wilno i okolice). Polacy pozbawieni możliwości emigracji powinni, zgodnie z planem władz sowieckich, stopniowo tracić elementy tożsamości narodowej, asymilować się, a tym samym integrować ze społeczeństwem sowieckim.

Jewhen Samborskij

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Национальный архив Республики Беларусь, г. Минск
- Центральный Комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии. 1918–1991 гг. (ф. 4 п).
- Главный представитель совета министров БССР по эвакуации (польского населения с территории Белоруссии). 1944–1947 гг. (ф. 788).
- Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ
- Центральний комітет Комуністичної партії України. 1917–1991 рр. (ф.1).

Źródła drukowane

- *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945 (październik 1944–lipiec 1945)*, red. H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otocki, T. Pełczyński, Studium Polski Podziemnej, Londyn 1981.
- *Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów*, t. 1, cz. 1, *Lata 1917–1939*, pod red. S. Stepnia, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 1998.
- *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, oprac. i red. S. Ciesielski, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 1999.
- *Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Переселення поляків та українців*, гол. ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України, Варшава–Київ 2000.
- Сергійчук Володимир, *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*, Дніпро, Київ 1998.

Opracowania

- Armstrong John Lowell, *Policy Toward the Polish Minority in the Soviet Union, 1923–1989*, “The Polish Review” 1990, vol. 35, no 1.
- Bashkuev Vsevolod, *Forsed Migrations from Lithuania during the Soviet Period, 1940s–1950s*, [w:] *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*, ed. O. Rathkolb, I. Sooman, University Press, Vienna 2011.
- Buchowski Krzysztof, *Uwagi o tak zwanych „repatriacjach” ludności polskiej z terenów Litwy etnicznej w latach*

1945–1947, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński i W. Śleszyński, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Politechniki Białostockiej, Archiwum Państwowe w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Białystok 2004.

- Ciesielski Stanisław, Srebrakowski Aleksander, *Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2000, nr 4.
- Czerniakiewicz Jan, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, PWN, Warszawa 1987.
- *Europe’s Postwar Periods 1989, 1945, 1918. Writing History Backwards*, ed. by Martin Conway, Pieter Lagrou, Henry Russo, Bloomsbury, London–New-York 2018.
- Gurjanow Aleksander, *Sowieckie represje wobec Polaków i obywateli polskich w latach 1936–1956 w świetle danych sowieckich*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, pod red. K. Jasiewicza, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa–Londyn 1999.
- Kowalski Mariusz, *Wileńszczyzna jako problem geopolityczny w XX wieku*, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, pod red. P. Eberhardta, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2008.
- Międzybrodski Bartłomiej, *„Lenkas” w drodze. Dokumenty Polaków ewakuowanych z Litwy (1944–1946)*, [w:]

Pamiętnik XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów, red. M. Ogiewa, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011.

- Mironowicz Eugeniusz, *Przesiedlenia ludności polskiej z Białorusi w latach 1944–1946*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński i W. Śleszyński, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Politechniki Białostockiej, Archiwum Państwowe w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Białystok 2004.
- Naimark Norman M., *Stalin's Genocides*, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2010.
- Piesakowski Tomasz, *Represje sowieckie wobec obywateli polskich w latach 1939–1991 w świetle polskiej historiografii emigracyjnej i źródeł archiwalnych*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, pod red. K. Jasiewicza, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa–Londyn 1999.
- Serhijczuk Wołodymyr, *Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy w latach 1944–1946*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania: materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej” (6–7 listopada 2000)*, t. 8, KARTA, Warszawa 2001.
- Siedlecki Julian, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, Oficyna Wydawnicza „Graf”, Gdańsk 1990.
- Srebrakowski Aleksander, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001.

- Srebrakowski Aleksandr, *Szkolnictwo polskojęzyczne na Litwie w latach 1944–1991*, [w:] *Problemy kształcenia Polaków ze Wschodu*, red. J. Mazur, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992.
- Stravinskienė Vitalija, *Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944 m. pabaiga – 1947 m.)*, „Lituanistica” 2007, t. 69, nr 1.
- Stravinskienė Vitalija, *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, Vilnius 2011.
- Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1993.
- Верт Николая, *Террор и беспорядок. Сталинизм как система*, РОССПЭН: Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, Москва 2010.
- Вялікі Анатоль, *На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946)*, БДПУ, Минск 2005.
- Калакура Олег, *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті*, Знання України, Київ 2007.
- Козловський Іван, *Переселенська акція 1944–1946 рр. та реакція на неї польського і українського підпілля*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Надольський Йосип, *Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України*, [w:] *Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф (30–31 жовтня 2006 р.)*, Зовнішторгвидав, Київ 2007.
- Надольська Валентина, *Поширення на західноукраїнські землі радянської національної політики в 1939–1941*

рр., [w:] *Друга світова війна і доля народів України: матеріали всеукр. наук. конф. (23–24 червня 2005 р.)*, Сфера, Київ 2005.

- Носкова Альбина, *Октябрьская революция в России и проблема советизации стран Восточной Европы на рубеже 40–50-х годов XX века*, [w:] *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды: сборник статей польских и российских исследователей*, отв. ред. М. Волос, А. Орехов, Институт славяноведения РАН, Москва 2009.
- Ракашевич Владислав, *Послевоенная демаркация советско-польской границы и “великое” переселение белорусского и польского населения*, [w:] *Армія Краёва на тэрыторыі Заходняй Беларусі (чэрвень 1941–ліпень 1944 гг.)*, Беларускі навукова-даследчы цэнтр дакумэнтазнаўства, археаграфіі і архіўнай справы, Гродна 1994.
- Сергійчук Володимир, *Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках*, [w:] *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (21–22 листопада 1996 р.)*, Плай, Івано-Франківськ 1997.
- Сливка Юрій, *Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій*, [w:] *Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 1950-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)*, упор. Ю. Сливка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Львів 1998.
- Снайдер Тимоти, *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным*, Дуліби, Київ 2015.
- Стемпень Станіслав, *Переселення поляків з України в 1944–1946 рр.*, [w:] *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2: Депортації 1944–1951 рр.*, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Львів 2007.

- Татаренко Александр, *Недозволенная память: Западная Беларусь в документах и фактах: 1921–1954*, „Архив АТ”, Санкт-Петербург 2006.
- Цепенда Ігор, *Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз*, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, Київ 2009.

Forced resettlements of Poles from the Kresy territories to Poland (1944–1946). Selected aspects

Keywords

imprisonments, Poles, deportations, evictions, evacuations, Soviet authorities, penal and repressive authorities

Abstract

This paper discusses the process of forced resettlements of the Polish population to Poland towards the end and after World War II, in the context of the Soviet deportation policy. The author finds that resettlements in Western Ukraine, Western Belarus, and Lithuania differed in terms of the process and character. The author demonstrates that in contrast with the resettlements from the Western Ukrainian territories, the resettlements of Poles from the other parts of Kresy were not carried out to the full extent.

Die Umsiedlung der Polen aus den östlichen Gebieten nach Polen (1944–1946). Ausgewählte Aspekte

Schlüsselwörter

Verhaftungen, Polen, Deportationen, Vertreibungen, Evakuierungen, sowjetische Behörden, Straf- und Repressionsorgane

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit dem Prozess der Umsiedlung der polnischen Bevölkerung in Polen am Ende und nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs im Zusammenhang mit der sowjetischen Deportationspolitik. Der Verfasser stellte fest, dass die Umsiedlungsmaßnahmen in der Westukraine, in Westweißrussland und in Litauen auf unterschiedliche Art und Weise erfolgten und ihre eigenen Besonderheiten aufwiesen. Autor zeigte, dass im Gegensatz zu den westukrainischen Gebieten die Umsiedlung der Polen in den anderen Gebieten des Grenzgebiets nur halbherzig durchgeführt wurde.

Выселение поляков с восточных рубежей на современную территорию Польши (1944–1946 гг.). Выбранные аспекты

Ключевые слова

аресты, поляки, депортация, выселение, эвакуация, советская власть, уголовные и репрессивные органы

Резюме

В статье описывается процесс выселения польского населения на территорию Польши под конец и после окончания Второй мировой войны в контексте советской депортационной политики. Автор установил, что операции по выселению, которые проводились в западной Украине, Белоруссии и Литве, происходили по-разному и имели свою собственную специфику. Автор доказал, что, в отличие от западноукраинских земель, процесс выселения поляков с других территорий не носил столь тотальный характер.